ياسر قاضي

امداد حسينيءَ جا درسي نظم ۽ ٻارن لاءِ شاعري

Imdad Hussaini's Poems in the textbooks and poetry for children

Abstract:

Imdad Hussaini (1940-2022) was a renowned Sindhi language poet who excelled in various contemporary genres of Sindhi poetry. He was particularly known for writing poetry for children in Sindhi. During his time as a "Subject Specialist" in the Sindh Textbook Board Jamshoro (1973-2000), he had the opportunity to compile prose and poetry for textbooks from primary to higher secondary classes. In addition to gathering poetry from other poets, he also wrote his own poems and rhymes for the textbooks as required. Besides his work on the syllabus books, he continued to write for children's magazines and periodicals and also composed children's songs for radio and television.

While composing poetry for children of various grades, Imdad Hussaini kept the children's comprehension abilities in mind and wrote with consideration for the appropriate age group. This included adapting the style of expression to the meter of verse, diction, word length, and vocabulary. This demonstrates Imdad Hussaini's expertise as a skilled poet for kids, as well as his proficiency in other areas of literature.

This research paper provides a review of Imdad Hussaini's poetry, both for textbooks and for children, highlighting its distinctiveness, linguistic elegance, and relevance for children of various ages and levels, as well as its ease of comprehension for children.

Keywords: *Poem, Poetry, Children literature, Sindhi textbooks, syllabus*

امداد حسيني پيدائشي شاعر هو ۽ شاعر هوندو ئي پيدائشي آهي. فقط رياضت ۽ تپسّيا سان ڪنهن ڪي شعر گهڙڻ جي اٽڪلَ تہ اچي سگهي ٿي پر بقول ڊاڪٽر عطا

محمّد حاميءَ جي تہ ”شاعري تہ گھڻائي ڪندا آهن، پر انهن مان شاعر ڪو ڪو هوندو آهي.“ امداد جا ٻيا سڀ حوالا بہ پلي ڪيڏا بہ مضبوط ڇو نہ هجن! ۽ آهن... هُو هڪ سهڻو نثر نويس، برجستو ڪهاڻيڪار، باصلاحيت ايڊيٽر، ٻوليءَ جو ماهر، نصاب لکڻ توڙي ترتيب ڏيڻ جو ڏانءُ رکندڙ محقق توڙي سچّو سپورنج هو، پر هُو بهرحال شاعر آهي، هڪ مڪمّل شاعر. هُو مزاجاً بہ شاعر هو، پاڻ کي مليل ذات جي لحاظ کان بہ هڪ پَڪو پُختو شاعر هو... پنهنجي مشق سان لوچي لڌل ڏانءَ (craft) جي لحاظ کان بہ شاعر هو، هڪ پُورڻ شاعر.

امداد حسينيءَ تي ذات جي ديوي مهربان رهي. هن کي ڪنهن بہ وقت، ڪٿي بہ آمد ٿيندي هئي، تہ هو بقول نصير مرزا جي: ”ميڙ ۾ بہ پنهنجا گوڏا ملائي، انهن تي رکيل ڊائريءَ تي جُهڪي، اُن ماڻهن جي جُهنڊَ کان بي نياز ٿي اهو سڀ ڪجھہ لکي وٺندو هو، جيڪو ان وقت سندس هانءَ جي قرطاسَ تي هُري ايندو هو.“ پر امداد رڳو ان هڪ گهڙيءَ جو محتاج ڪونہ هوندو هو. هن پنهنجيءَ ذات ۽ ڏانءَ جي حسين امتزاج سان پنهنجي اهڙي تربيت ڪري ڇڏي هئي، جو ڪنهن بہ گهڙيءَ، ڪهڙي بہ ماحول ۾ (چاهي اهو ’گوشہء عافيت‘ ۾ ميسّر گهڙي هُجيس، يا هجُوم ۽ لُڙَ ۾...) مطلوبہ موضوع تي گهربل طوالت جو ڪلام، گهربل صنف ۾ ايڏو جلدي چئي وٺندو هو، جو اهو گمان ٿيڻ لڳندو هو تہ شايد اهو ڪلام هن جو گهڻو پهريان لکيل آهي ۽ هاڻي فقط هُو ان کي پڪو ڪري اُتاري رهيو آهي. امداد جي اها ايڏي پڪي پُختي مشقَ، ظاهر آهي تہ هڪ ڏينهن جِي محنت جو نتيجو تہ ناهي. امداد پاڻ جڏهن ٻالجتيءَ ۾ لکڻ شروع ڪيو تہ رومانوي غزلن سان گڏ ٻاراڻن ٻول لکڻ سان ئي پنهنجي تخليقي سفر جو آغاز ڪيائين. سحر امداد، امداد حسينيءَ جي شعري مجمُوعي ”هوا جي سامهُون“ جي مهاڳ ۾ لکي ٿي: ”هونئن تہ امداد شاعريءَ جي شروعات پنهنجي ننڍپڻ ۾ ئي ڪئي هئي، قريباً يارنهن ٻارنهن سالن جي عمر ۾... هُن جي شروعاتي غزلن جي بندِشِ، هن جو هڪڙو اسڪول ٽيچر پڙهڻ لاءِ کڻي ويو تہ پوءِ واپس نہ ڪيائين. هن جي شاعري ٻارن جي رسالي ’گلستان‘ ۾ باقاعدي ڇپجڻ لڳي.“ (1)

جيتوڻيڪ اسان وٽ ريڊئي ۽ ٽيليويزن لاءِ لکندڙ شاعرن ۽ ڊراما نگار 8، 10 نالن منجهان اڪثر نالا اهڙا آهن، جن کي ميڊيا جي دنيا کان ٻاهر، مجموعي طور ادب جي دنيا ۾ اهو مقام ملي نہ سگهيو. پر انهن ۾ شمشيرالحيدري، قمر شهباز ۽ امداد حسيني اهي ٽي نالا اهڙا هئا، جن پنهنجي نج تخليقي ’اڏامي‘ سان نہ رڳو سُهڻا سُهڻا گيت لکيا، گيتن پريُون ڪهاڻيون رچيون، ڊراما لکيا، فيچر تحرير

ڪيا، بلڪ هر قسم جو اسڪرپٽ لکيو. جيتوڻيڪ انهن تنهي ۾ شمشير صاحب جو گهڻو حصو ٽيليويزن لاءِ رهيو.

امداد حسينيءَ جي ريڊيو حيدرآباد تي ٿيل ان تربيت جو فائدو بشمول سنڌ ٽيڪسٽ بُڪ بورڊ، انهن سمُورن ادارن کي ٿيو جن سان بعد ۾ امداد جو تعلق رهيو. جيتوڻيڪ ريڊيي تي بہ امداد ٻين موضوعن جيان ٻارن لاءِ گيت بہ لکيا، پر انهن جو تعداد گهٽ آهي.

ريڊيي تي عذرا رياض جي آواز ۾ ريڪارڊ ٿيل ٻارن لاءِ لکيل "مُرڪندا شلَ رهو" جي عنوان سان هي گيت (جيڪا اصل ۾ هڪ دعا آهي) گهڻو مقبول ٿيو جيڪو نصير مرزا، سنڌي لئنگئيج اٿارٽيءَ پاران شايع ٿيل ٻارن جي ريڊيائي نظمن جي مجموعي "ڏيئِي تي چٽڪي" ۾ بہ شامل ڪيو آهي:

ـ مُرڪندا شلَ رهو ـ

مُرڪندا شـل رهو
شالَ ٽڙنـدا رهو!
آسمان تي سدا
چنڊ ٻڻجي ڪِڙو،
گلستان ۾ گُلابن جيان شل
ٽڙو!
مُرڪندا شل رهو!

ٽڙَ جي واريءَ مٿان،
بُوند ٻڻجي وَسو،
آهہ دل جِي دُعا
منزلُن کـي رَسو!
مُرڪندا شل رهو!

سمنڊ جي تهَہ منجهان،
موتي ماڻڪ ڪڍو
ءِ پهاڙن مٿان
پنهنجا جهنڊا هڻو!

مُرڪندا شل رهو.
شال ٽڙندا رهو!

آواز: عذرا رياض
شاعر: امداد حسيني (2)

امداد حسيني جيڪو عرصو سنڌي ادبي بورڊ ۾ رهيو تڏهن تہ هن ادبي بورڊ پاران شايع ٿيندڙ ٻارن جي رسالي ”گل ڦُل“ لاءِ لکيو ئي لکيو پر هُو جنهن جنهن دؤر ۾ ادبي بورڊ جو ملازم نہ بہ رهيو تڏهن بہ هن ٻارن لاءِ لکڻ ۾ ”گل ڦُلَ“ ۾ ڇپجڻ ۾ ناغو ورلي وڌو هجي! پوءِ توڙي اهو غلام رباني آگري جي ”گل ڦُل“ جي ادارت وارو ابتدائي دؤر هجي، انور هالائيءَ ۾ شوڪت حسين شوري جي ادارت ۾ شايع ٿيندڙ ”گُل ڦُل“ هجي يا خود سندس پنهنجي ادارت ۾... اڄو تہ ”گل ڦُلَ“ ۾ ڇپيل امداد جي ٻارن لاءِ لکيل نظمن منجهان ڪجهہ تخليقون، نموني طور ڏسون.

امداد جيئن تہ ٻوليءَ جو ماهر ۽ ’لفظ ساز‘ سپُورنج بہ هو. هُو نوان نوان لفظ بہ گهڙيندو ۽ استعمال ڪندو هو. جنهن جا اڻ ڳڻيا مثالَ موجود آهن. مان سمجهان ٿو تہ امداد سنڌي ٻوليءَ جو واحد شاعر هو جنهن مهاڳ لکڻ سان گڏوگڏ ’اَ ـ مُهاڳ‘ يا ’اُپمهاڳ‘ لکڻ جي ريت بہ وڌي. ان طرح هُنَ ”گُلَ ڦُلَ“ لاءِ لولين سان گڏ ’الولِي‘ بہ لکي. ”اَ“ عمُومي طور تي سنڌي لفظن جا ضدَ گهڙڻ جو قاعدو آهي ۽ مخصُوص حالتن ۾ صفتن جي اڳيان اکر ”اَ“ لڳائڻ سان اُن جو ضد ٺهي پوندو آهي. جيئن ’واٽو‘ ـ اَواٽو‘ (يعني واٽَ تان ٿڙيلُ يا ڀٽڪيل)... ’سُونهو‘ ـ ’اَسُونهون‘...’جاتَل‘ ـ ’اَجاتَل‘... وغيره...

تيئن امدادَ ”لوليءَ“ جي ضد ’الوليءَ‘ جي اخطراع متعارف ڪرائِي، جنهن مان مرادَ ان ٻول جي ورتِي وجي، جيڪو لولي نہ هجي! اڄو تہ امداد جي 1975ع ۾ لکيل هڪ ’اَ ـ لولي‘ پڙهي ڏسون:

ــ الولِي ــ

ڀِتِ تي نورِڙي
مِينهُن آيو ٻوڙي
پاريلن جِي جوڙي
اچي ويٺي ڇت تي
داٽا رکيم ڀِتِ تي
ڇُڳِي ويو ڳيرو

مِينهَن ڏنو ڦيرو
ٻِيرو لَٿو ڪٽ تي!
نانِي! ٺُنهنجو ڊِيرو
پيو آهي پَٽَ تي
نانِي ڊوڙي ٻاهر،
ڊِيرو ڪٽِي هُو
ٻِيرو اُڏاڻو
اسان وچي ڪاڏو،
مڪڻ جو چاڻو
نانيءَ ڪنيو لڪُڻُ
اڳيان آئي چِڪڻ
پٽ تي ڇِمرڪِي
نانِي پئي تِرڪِي
پَچاسين ڊپَ ۾
گتاسِين گپَ ۾
ڪٽَ تي ٻِيرو
ڪلِي ٿيو ڪيرو! (3)

هن نظم سان گڏ ان وقت جي "گُلَ ڦُلَ" جي ايڊيٽر انور هالائيءَ هي نوٽ بہ تحرير ڪيو آهي:

"(ٻاراڻا ٻولَ سنڌي ٻوليءَ جو عظيم ورثو آهن. جيڪي جدا جدا موسمن، وقتن، ڏينهن وار ۽ راند رُوند وقت ٻارن جي واتان اچانڪ نڪرندا آهن ۽ اڳتي هلي اهي ٻوليءَ جو حصّو بنجي ويندا آهن. سنڌ جي نئين فڪر جي ترجمان شاعر امداد حسينيءَ، انهن ٻولن جي روايت کي نواڻ بخشِي. هُن هيءَ 'الولِي' خاص 'گُل ڦُل' لاءِ لکي آهي ۽ واعدو ڪيو آهي تہ هُو 'گُل ڦُل' لاءِ اهڙيُون الوليُون لکندو رهندو. اميد آهي تہ ٻارَ پڻ ان کي پسند ڪندا. - ايڊيٽر)" (4)

امداد وٽ ٻارن لاءِ لکڻ لاءِ انداز جي سؤلڙائي، لفظن جي سهنجائي ۽ ننڍا بحر عام ملن ٿا. هُو ننڍين ننڍين اصطلاحن ۾ معصوم عام فهم اظهار ايئن ڪري ٿو جو ٻار ان

گيت يا نظم کي ٻاٽيءَ وانگر ٻي ازبر ڪري سگھي ٿو. هڪ ٻئي نظم ”چيڪلي راند“ ۾ ٻارن جي ڏانءَ واري ٻوليءَ ۾ اظهار جي سلاست ملاحظ ڪيو:

ـــ چيڪلي راند ـــ

چِيڪلي پايُون پيرَ گسايُون،
اچو تہ ٻارو! راند رچايُون

موتِي مُندَ بهار جِي آئِي،
گُلن ڦُلن ۾ ٽِي سرهائي،
ڪيُون ڀلارَي ڏٺيءَ ڀلائيُون،
چِيڪلي پايُون پيرَ گسايُون

پيار جِي آهي رِيت اسان جي،
ٿيندي جڳ ۾ جِيت اسان جي،
گيتَ خوشيءَ جا گڏجي ڳايُون
چِيڪلي پايُون پيرَ گسايُون

چنگُ وطن جِي حُبَ جو چوريُون
جان وطن تان گھوريُون گھوريُون
ديس سجو گُلزار بڻايُون
چِيڪلي پايُون پيرَ گسايُون (4)

جيئن مٿي ذڪر ڪري آياسين تہ امداد مزاجاً بہ هڪ شاعر هو هڪ رومانوي شاعر. اهڙو رومانوي اظهار هُو ڪڏهن ڪڏهن ڪنهن ٻارن لاءِ لکيل نظم ۾ رُومال ۾ ويڙهي بہ هڪ ٻن سٽُن ۾ ڪري ٿو وڃي. جنهنڪي شايد اهو ٻار تہ نہ سمجھي سگھي، جنهن لاءِ بنيادي طور اهو نظم چيل آهي، پر انهن ڪجھ سِٽُن جي ڪري اهو نظم هر عمر جي پڙهندڙن لاءِ دلچسپيءَ جو باعث بڻجي وڃي ٿو. ان جو هڪ مثال ”مون کي گھرجي“ جي عنوان سان لکيل سندس هي نظم آهي:

ـــ مُون کي گُھرجي ـــ

مون کي هڪڙِي لٺ ٽِي گُھرجي اندلٺ جهڙِي
جنهن ۾ ستَ ٽا رنگَ ٽين

واڱڻائي، گُلي، نيرو
سائو، پيلو، نارنگي، ڳاڙهو
ٻارن ۾ سڀ رنگ ورهايان
رُنل هجن تہ انهن سڀني کي،
پاڪُر پارائي پرچايان

مون کي هڪڙو گولو گُهرجَي
بم گولو نہ مگر،
هن ڌرتيءَ جو گولو گُهرجي،
صاف هوا سان صاف فضا سان.

مون کي هڪڙو ديس بہ گهرجي، سنڌڙيءَ جهڙو
لوئيءَ لال لبيس بہ گُهرجي
اجرڪ، لُونگي، ڪيسُ بہ گُهرجي

مونکي هڪ اسڪُول بہ گُهرجي
هٿ ۾ قلم ڪتاب بہ گُهرجي
ڪتاب منجهہ گلاب بہ گُهرجي
اکڙين ۾ هڪ خواب بہ گُهرجي

مون کي هڪڙي ماني گُهرجي
اُن جا چوٿا چار ڪريان
هڪڙو پکين کي کارايان
ٻيو موتي ڪُتي کي
ٽيون ٻُڪئي پيئُوءَ کي
باقي هڪڙو چوٿو بچندو، اُنَ چوٿي مان
هڪُ ڇڪُ تُنهنجو هڪ ڇڪُ منهنجو
هڪُ ڇڪُ مُنهنجو هڪ ڇڪُ تُنهنجو (5)

اهو ايئن ئي آهي، جيئن ٻارن جي هڪ ٻئي مقبول شاعرَ، مقصُود گل "پريم پري ۽ ڪاٺو ديوُ" جي تمثيلَ ۾ وقت جي آمرَ ۽ 'شهيد جي ڌيءَ' جي ڳالهہ ڪئي آهي،

جنهن کي پڙهندي ٻار هڪ منظوم آکاڻيءَ مان لطف اندوز ٿا ٿين ته وڏا، وقت جي هڪ ظلم ۽ ستم جي تاريخ ٿا پڙهن. يا گُل صاحب جُون ئي ”ڪانون جي سازش“، ”غدّار ڏيڏر“ ۽ ”ايمانداريءَ“ جهڙيُون ٻارن لاءِ لکيل متعدد ڪهاڻيون، جيڪي آهن ته بظاهر ٻارن لاءِ لکيل، پر انهن ۾ ڪو نه ڪو بالغ تاريخي سچّ به بيان ٿيل آهي. ان کي ابلاغ جي دنيا ۾ ”ٽارگيٽيڊ آڊيَنس“ (جنهن قاريءَ لاءِ لکجي ٿو) کي ”ملٽيپل“ (گهڻ رُخو/ مُتنوّع) بڻائي ڇڏڻ جو فن چئبو آهي، جنهن ۾ ليکڪ ڄاڻي واڻي مختلف عمر جي پاٺڪ سان مخاطب ٿي، پنهنجي ابلاغ کي گهڻَ رنگو ۽ وسيع بڻائي ڇڏيندو آهي. پر اها مهارت به هر ليکڪ جي وسَ جي ڳالهه ناهي. اهو امداد جهڙي شاعر جو ئي ڪمال ٿي سگهي ٿو.

نصابي ڪتابن لاءِ امداد حسينيءَ جي شاعري:

جيئن سنڌي ادبي بورڊ ۾ ملازمت ڪرڻ ڪري امداد جي بدؤلت ”مهراڻ“ ۽ ”گُلَ ڦُلَ“ کي معياري ايڊيٽر مليو تيئن سنڌ ٽيڪسٽ بُڪ بورڊ ۾ نوڪريءَ دؤران سنڌ جي هر ٻار کي سنئون سڌو فائدو ٿيو ته ان جي سنڌي نصاب لاءِ جيڪي سبقَ يا نظمَ امداد پاڻ لکيا، اهي ته معياري لکيا ئي لکيا، پر هن پنهنجي لکيل نثر توڙي نظم کان علاوه به ٻين جن جن ليکڪن جو نثري مواد سبقن جي صورت ۾ چونڊيو يا ايڊٽ ڪيو ۽ نظم جي سيڪشن لاءِ جن نظمن ۽ گيتن جي چُونڊ ڪئي، اهي به مثالي ۽ معياري هئا. پر هتي ظاهر آهي ته اسان فقط امداد جي ئي لکيل نظمن ۽ گيتن جو ذڪر ڪري رهيا آهيون.

امداد وٽ ٻارن جي هڪ باشعور ۽ ذميوار شاعر وانگر اهو احساس بدرجهء اُتم موجود آهي، ته ڪهڙيءَ عمر جو ٻار ڪهڙي ٻولي سمجهندو ۽ ڪهڙي ڪلاس جي ٻار لاءِ ڪيتري بحر جو نظم موزُون آهي. اهو ئي سبب آهي جو شروع وارن ڪلاسن جي ٻارن لاءِ امداد جا نظم ’ٻاراڻن ٻولن‘ (رائمس) جي انداز ۾ ننڍين بحرن ۽ سادن سلُوڻن لفظن تي ٻَڌلَ آهن. جيئن جيئن ٻارن جي عمر وڌَي ٿي، ته وڏن ڪلاسن جي ٻارن لاءِ سندس نظمن ۾ شامل پيغام ۾ به تبديلي اچي ٿي ۽ اهڙا موضوع اچن ٿا، جيڪي ان عمر جي ٻارن جي سمجهه ۾ اچي سگهن.

هن وقت رائج سنڌ ٽيڪسٽ بُڪ بورڊ پاران شايع ڪيل، ٻارن جي درسي ڪتاب ”سنڌي پهرئين ڪتاب“ ۾ امداد حسينيءَ جا ڪُل 3 نظم شامل آهن. جڏهن ته ٻئي درجي جي رِيڊر (سنڌي ٻئي ڪتاب) ۾ امداد جو ڪوبه نظم شامل ناهي. سنڌي پهرئين ڪتاب ۾ شامل امداد جا نظم هي آهن:

ـ ٻلا ٻُڌاءِ تہ ڇا هي؟ ـ

پرَ اٿس پر پوپٽ ناهي
اُڏي ٿو اُڏري، پکي بہ ناهي
ٻلا ٻڌايو تہ اهو ڇاهي؟
(هوائي جهاز)

خبرُون چارُون روز ٻُڌائي
مِٺڙا مِٺڙا گيتَ سُڻائي
ٻلا ٻُڌايو تہ اهو ڇاهي؟
(ريڊيو)

کيلَ پسائي، دل وندرائي
جڻ کو گهر جو ڀاتي آهي
ٻلا ٻُڌايو تہ اها ڇاهي؟
(ٽيليويزن) (6)

ـ آوازَ ـ

ڪوئِل ڪُوڪَي، ڪُو ڪُو ڪُو
ٻَيرو ٻَائي، گهُو گهُو گهُو

ڪانءُ ڪري ٿو ڪان ڪان ڪان،
ڏيڏر ڪري ٿو ٽان ٽان ٽان

جهرڪِي ٻولَي، چُون چُون چُون
پَرڙا ڪولَي، چُون چُون چُون

ريلَ ڪري ٿِي ڇُڪ ڇُڪ ڇُڪ
تيز ڀڄي ٿِي، ڀُڪ ڀُڪ ڀُڪ

موٽر ڊوڙَي، ڦَر ڦَر ڦَر
تيل اُنهيءَ ۾، ڀَر ڀَر ڀَر

ڪُڪُڙ ڪري ٿو ڪڪڙُو ڪُو
صبحُ ٿيڻ جو ڏَسُ ڏي هُو (7)

ـ دُعا ـ

خُدايا! اها،
دُعا ٿو گُهران.

سَنئين واٽَ تي،
سدائين هلان.

ابَو ۽ امان،
سُکيا شلَ رکان.

اَگهو ڪينَ ٿيان،
سَگهو شلَ رهان.

وطن ساڻ مان،
مُحبّت ڪريان

پڙهان ۽ لکان
هُنر پڻ سِکان (8)

مٿين ننڍڙن نظمن جي ٻولي، لفظن جي رواني، قافيي جي هم آهنگي توڙي آوازن سان سُجاڳي، امداد جي نصابي ماهر هجڻ کي ظاهر ڪري ٿي، تہ هُو ٻار جي عمر جي لحاظ کان انهن جي نفسيات کي سمجهي لکڻ جو ڏانءُ رکي ٿو.

اڄڪلهہ رائج سنڌي ٽئين ڪتاب ۾ امداد حسينيءَ جا هيٺيان 2 نظم شامل آهن، جن مان هڪ نعت ۽ هڪ دعا آهي:

ـ پاڪ سڳورا ﷺ (نعت) ـ

جيءَ جيارا پاڪ سڳورا ﷺ
سڀ کان پيارا پاڪ سڳورا ﷺ

دوستُ هجي يا دشمن چاهي،
سيني لئہ ٻاجهارا آهن

جن جو ڪوبہ سهارو ناهي،
تن جي لاءِ سهارا آهن

جيءَ جيارا پاڻ سڳورا ﷺ
سڀ کان پيارا پاڻ سڳورا ﷺ

هِيڻَن سان همراهہ سدائين
ڪمزورن جي طاقت آهن
ٻارو! ڏينهن قيامت تائين،
ساري جڳ لئہ رحمت آهن

جيءَ جيارا پاڻ سڳورا ﷺ
سڀ کان پيارا پاڻ سڳورا ﷺ (9)

ـ دُعا ـ

ڪٽي هٿَ دُعا ٿو گُهران اي ڏٽي!
ملَي سمجَهہ ساڃاهہ مون کي گهڻي!

وڏن جِي گهڻي آءٌ عزت ڪريان،
۽ پاڻان ننڍين سان محبّت ڪريان!
وطن سان سچو شلَ سدائين رهان،
شروع کان وٺي توڙ تائين رهان!

پڙهان ۽ لکان ۽ هُنر پڻ سکان،
وطن جو اچا ناءُ اُوچو ڪريان!
خدايا! چوان جو بہ سچ مان چوان،
ڪڏهن ڪُوڙ سان ڪينَ ويجهو ٿيان!

ڪٽي هٿَ دُعا ٿو گُهران اي ڏٽي!
ملَي سمجَهہ ساڃاهہ مون کي گهڻي! (10)

چوٿين، پنجين، ڇهين ۽ ستين ڪلاس جي سنڌي ڪتابن ۾ امداد حسينيءَ جو ڪوبہ نظم يا گيت شامل ناهي، البتہ ستين ڪلاس جي "آسان سنڌي" ڪتاب جو

آخري سبق، امداد حسينيءَ جي هيءَ دُعا آهي، جنهن جي ٻوليءَ جي سلاست تي غور ڪرڻ سان اندازو ٿيندو تہ امداد ڪيئن اُن ٻار جي سهُولت جو خيال ڪندي هن نظم ۾ بنهہ سؤلا ۽ سنهنجا لفظ ڪتب آندا آهن، جنهن جي مادري ٻولي سنڌي ناهي. هن نہ رڳو آسان ۽ مختصر لفظن جو استعمال ڪيو آهي، پر ”ڳ“، ”ڄ“ ۽ ”ڏ“ وغيره جهڙا اکر بہ استعمال ناهن ڪيا، جيڪي غير سنڌي ٻارن کي پڙهڻ ۾ ڏُکيا لڳن:

ـ دُعا ـ

ٿُون مالڪ، ٿُون خالق، ٿُون قادر ڪريم،
اَگهائِين دُعا شالَ ربِّ عظيم

سِنڌِي واٽَ تي شلَ! قدم هِي هلن
نَيُن منزلن ڏانهن وڌندا رهن

لِکان ۽ پڙهان مان وڏي چاهَہ سان
رَکان سِڪّ ساٿيهَہ جِي ساهَہ سان

ڏِيئي جان انڌيرا پَجائي ڪيان
ٿَرن تي ٿڌِي بُوندَ بڻجِي وسان

وڏن جو ادب ۽ ننڍين ساڻ پيار
اِها نيڪ عادتَ ڪريان اختيار

غريبن يتيمن سان اُلفت ڪريان،
وڏو ٿي وطن جي بہ خدمت ڪريان. (11)

اٺين ڪلاس جي سنڌي ڪتاب (سنڌي اٺين ڪتاب) ۾ ”سوپارو ساٿيهہ“ جي نالي سان امداد جو هي نظم شامل آهي:

ـ سوپارو ساٿيهُ ـ

ڏاڏاڻو هي ڏيهُ اسان جو
سوپارو ساٿيهُ اسان جو.

صبحُ انهيءَ جو سهڻو سهڻو
سُهڻو سُهڻو ۽ منَ مُهڻو

شام انهيءَ جِي پيارِي پيارِي،
سهڻن رنگن رُوپن وارِي.

رات انهيءَ جِي چنڊَ ستارا،
نُورِي اُنَ جا سڀ نظارا،
جبلَ انهيءَ جا اُوچا آهن،
ڳاٽُ کنيو ڏس بيٺا آهن.

دريا وهندا وهندا آيا،
هيٺ جبلَ تان لهندا آيا،
چانديءَ جهڙو جن جو پاڻي،
جنهن کان ڏرتيءَ ساوڪَ ماڻِي.

مِٽي ان جِي سوني آهي،
هاري اُنَ تي هرُ ٿو ڪاهي،
سونا سونا سنگَ اُپائي،
ڪانياٽيءَ سان جهارُ اُڏائَي.

مِل ۾ ڏس! مزدُورَ اچن ٿا
پنهنجي وطن لئہ پورهيو ڪن ٿا،
سمجُهہ! اهو ئي درس ڏين ٿا،
محنت سان ئي رنگَ رچن ٿا.

محنتَ محنتَ محنتَ محنتَ،
محنتَ ۾ ئي آهي عظمتَ،
اچو پڙهڻ تي ڌيان لڳايون،
پنهنجي وطن جو مانُ وڌايُون! (12)

اٺين ڪلاس جي آسان سنڌي ڪتاب جو ٽيون سبق امداد حسينيءَ جي لکيل هڪ نعت آهي. جنهنجي ٻولي پڙهي بخوبي اندازو ٿئي ٿو تہ ساڳئي ڪلاس جي اُن ٻار لاءِ نظم لکندي، جنهنجي مادري ٻولي سنڌي آهي، شاعر ڪهڙي قلمي روش رکي

ٿو (جيئن مٿئين نظم ۾ پڙهي آياسين) ۽ ان ئي عمر جي اُن ٻارن لاءِ سندس بيان جو انداز ڪيئن آهي، جيڪو سنڌيءَ کي ڏارئي ٻوليءَ طور پيو پڙهي. ائين ڪلاس جي ”غير مادري زبان“ پڙهندڙ شاگردن لاءِ لکيل ننڍي بحر واري سندس هيءَ نعت پڙهي ڏسو:

ــ نعت ــ

محمّدَ ﷺ جا آهن ڪرمَ ڪيترا
ستارا نہ ٿيا عرشَ تي، ايترا

غريبن جو غمخوار آهي اُهو
اَڙين جو تہ آڌار آهي اُهو

”نہ ڪاري ڪان ڳورو مٿانهون ٿيو“،
”سڀ انسان ياٺر ٿيا“، هُن چيو.

ملِي راهہ تن کي، رُليلَ جي هُئا،
ملِي تن کي منزل، ڀُليلَ جي هُئا.

محمّد ﷺ جا ڪيڏا نہ احسانَ ٿيا
غلاميءَ مان آزاد انسانَ ٿيا (13)

مٿئينءَ نعت ۾ ”متقارب مُثمن محذوف“ جهڙي مختصر بحر جي هڪ شعر ۾ ”فعولن فعولن فعولن فعل“ جي مختصر ارڪانن ۾ پاڻ ڪريم ﷺ جي حجة الوداع جي سمُوري خطبي جو تتُ بيان ڪري ڇڏڻ، فقط امداد جو ئي شاعراڻو هنر ٿي سگهي ٿو. جنهن اِن نعت جي ٽئين شعر ۾ ائين ڪلاس جي لڳ ڀڳ 12، 13 سالن جي عمر جي ٻارَ کي نبي سڳوري ﷺ جي ان خطبي جي خلاصي کان آگاهہ ڪري ڇڏيو جنهنکي انساني حقن جي چارٽر جو درجو حاصل آهي.

نائين ۽ ڏهين ڪلاس لاءِ سنڌي لازميءَ جي نصاب ۾ (جيڪو سيڪنڊري اسڪول سرٽيفڪيٽ جي ٻن سالن مان پهرئين سال، يعني نائين ڪلاس ۾ پڙهايو وڃي ٿو) امداد حسينيءَ جو ”خوشحاليءَ“ جي عنوان سان هي نظم شامل آهي، جنهن ۾ واضح طور تي نظر اچي ٿو تہ هاڻي امداد وڏن ٻارن سان مخاطب آهي ۽ انهن کي وڏيڪ پختيون ’ميچُوئر‘ شيون سمجهائڻ چاهي ٿو:

ـ خوشحالي ـ

هر ڪو هاري ناري سُکيو سُکيو هر مزدُور
ڪوبہ نہ آهي، ڪوبہ نہ آهي، محڪُوم ۽ مجبُور

هٽُ هٽُ ڏيندو اَنّجي ويندو پنهنجو دلبر ديسُ،
آڏاٽن تي اُٽجِي ويندو سُوسِي، لُونگي، کيسُ،
ٻانهُنِ جي ٻل سان ئي ٽيندو ڏکّ ڏلين جو دُور،
ڪوبہ نہ آهي، ڪوبہ نہ آهي، محڪُوم ۽ مجبُور

هٽُ ڇُهَي تہ ڦِرَي ٿو ڦِيٿو ڪڏهن نہ ٽيندو جام،
خوشحالي آ پنهنجو مقدّر، آزادي انعام،
واڍا، رازا، ڪورِي، ڪُنڀرَ، محنتَ ۾ مسرُور،
ڪوبہ نہ آهي، ڪوبہ نہ آهي، محڪُوم ۽ مجبُور

مِيرَ، مُهاٽا، سُچيت، سياٽا، جهاڳِي آيا سمنڊُ،
ماٺهو مُرڪيا، چمڪيو آهي، اڱڻ اڱڻ تي چنڊُ،
هر ڪو جيءُ پيو ٿو جُهومي، هر چهرو پُر نُور،
ڪوبہ نہ آهي، ڪوبہ نہ آهي، محڪُوم ۽ مجبُور (14)

جيتوڻيڪ هي نظم اسان جي مزدور ۽ هاريءَ جي اصل معروضي حالتن جي ابتڙ لکيل آهي ۽ جيئن سرڪاري ميڊيا، رياستي ريڊئي، ٽي ويءَ جي گيتن توڙي نصاب ۾ 'سڀ ڪجھ سُٺو سُٺو' ڏيکارڻ جي ڪوشش ڪئي ويندي آهي ۽ ميڊيا جي سامعين ۽ ناظرين وانگر نصاب جي پڙهندڙ ٻارن کي بہ سڀ ڪجھ سُٺو سُٺو ڏيکارڻ، پُراميد (آپٽيمسٽ) رکڻ جي سرڪاري ڪوشش تحت فرمائشي نظم لکرايا ويندا آهن، هي نظم بہ انهن ئي نظمن جي هڪ ڪڙي آهي، جيڪو يقيناً امداد 'نظريہء ضرورت' تحت ئي لکيو آهي. جڏهن تہ اسان جي مزدُور ۽ هاريءَ جي اصل حالت تہ اياز جي هن شُهره آفاق نظم جي هنن سٽن ۾ اوتيل آهي، تہ:

جنهن وقت لُڪُن ۾ لوساٽيلَ،
انسان ڳلين مان نڪرن ٿا
جنهن وقت ڏکن ۾ ڏُونهاٽيلَ،
مزدُورَ مِلُن مان نڪرن ٿا

مان پنهنجي تند تپايان ٿو
۽ درد دلين مان نڪرن ٿا

”خوشحالي“ نظم کان اڳ اڌ صفحي تي شاگردن لاءِ امداد جو جيڪو تعارف ڏنل آهي، اهو هن ريت آهي:

”امداد حُسينيءَ جو پُورو نالو سيّد امداد علي شاهه آهي. سندس پيءُ جو نالو سيّد فضل محمّد شاهه آهي. امداد حسيني ٽِڪڙ ضلعي حيدرآباد، هاڻوڪي ضلعي ٽنڊو محمّد خان ۾ 10 مارچ 1940ع تي ڄائو. پاڻ پرائمري تعليم ٽِڪڙ جي ڪُتاب ۾ ورتائين. ميٽرڪ نُور محمّد هاءِ اسڪُول حيدرآباد سنڌ، انٽر سچل سرمست ڪاليج، بي - اي (آنرز) ۽ ايم - اي سنڌ يُونيورسٽيءَ مان ڪيائين.

امداد حسينيءَ سنڌي ادبي بورڊ، سنڌ الاجي ۽ سنڌ ٽيڪسٽ بُڪ بورڊ ۾ نوڪري ڪئي. پاڻ ڊراما نگار، ڪهاڻيڪار، مترجم، محقق ۽ نقاد آهي. ڪهاڻيون ’سانول‘ جي نالي سان لکيون اٿس. امداد حسينيءَ جا هي شعري مجمُوعا ڇپيل آهن: ’امداد آهه رول‘، ’شهر‘، ’هوا جي سامهُون‘، ’ڪرڻي جهڙو پلُ‘، ’هُوءَ‘، ’ڏُوپ ڪِرَن‘ (اردو) ان کان سواءِ مرزا قليچ بيگ جو ناول ’زينت‘ ۽ ’دود چنيسر‘ اردُوءَ ۾ ترجمو ڪيا اٿس. فيض احمد فيض جو ڪلام ’تُنهنجي ساگر نيڻن ۾‘ جي نالي سان ترجمو ڪيو اٿس.“ (14)

هائيرَ سيڪنڊريءَ کان مٿئين سطح تي گريجوئيشن توڙي ماسٽرس ۾ نہ امداد حسينيءَ جي شاعريءَ جو ججهو مقدار موجود آهي ئي، بلڪ سنڌي ادب ۾ ايم. اي. ڪندڙ شاگردن کي جديد سنڌي شاعريءَ ۾ امداد جي شاعريءَ جو پيرائتو مطالعو ڪرڻو پوي ٿو.

امداد حسينيءَ جي نہ رڳو پنهنجي قلم مان ٻارن لاءِ ادبي فنپارا ڦُٽي نڪتا، بلڪ ان سان سان گڏوگڏ هن ٻين ٻولين مان ٻارن جي ادب جا ترجما پڻ ڪيا. هن اردُو اڪيڊميءَ لاءِ ٻارن جي اردو نظمن جا چار ڪتاب پڻ سنڌيءَ ۾ ترجمو ڪيا آهن، جيڪي پڻ سنڌيءَ ۾ ٻارن لاءِ تخليق ڪيل ادب جو خزانو آهن.

امداد حسيني، شاعريءَ جي ٻين محاذن تي پنهنجي ڪامياب قلمي ڪرت وانگر ٻارن جي لاءِ بہ پنهنجي قلم جو ڀرپُور استعمال ڪندي، سندن مثبت ذهن سازيءَ ۾ پنهنجو اهم ڪردار ادا ڪندي، معاشري جي تعمير ۾ هڪ فرض شناس معمار وانگر پنهنجو حصّو ڳنڍيو آهي. اسان جي نصاب جي ترتيب ڏيندڙ ۽ شايع ڪندڙ ادارن کي گُهرجي تہ امداد حسينيءَ جا ٻارن لاءِ لکيل اڪيچار نظم، جيڪي ”گُل ڦُل“ جي ڪئين پرچن جي زينت آهن، کي پڻ نصاب ۾ شامل ڪن. اهو ضروري آهي تہ مٿي ذڪر

ڪيل جن جن ڪلاسن جي نصاب ۾ امداد جا نظم شامل ناهن، انهن ۾ بہ سندس شاعريءَ کي جاءِ ڏئي، ٻارن جي پڙهڻ لاءِ صحتمند مواد جي فراهميءَ کي يقيني بڻايو وڃي ۽ سنڌي نصاب توڙي ان کي پڙهندڙ ٻارن کي امداد جي سهڻن نظمن ۽ گيتن کان ڪڏهن بہ محروم نہ رکيو وڃي.

حوالا

1. حُسيني، امداد، ”هوا جي سامهُون“، روشني پبليڪيشن، ڪنڊيارو، 2000ع
2. مرزا، نصير (مرتب) ”ڏيکي ٽي چٽڪي“، سنڌي لئنگئيج اٿارٽي، حيدرآباد، 2010ع
3. ربّاني، غلام (ايڊيٽر)، ”گُل ڦُل“، ناشر: سنڌي ادبي بورڊ، ڄامشورو- سال: جُولاءِ 1975ع
4. سولنگي، غلام مصطفيٰ، ”سنڌيءَ ۾ ٻاراڻي شاعريءَ جي اينٿالاجي“، سنڌي لئنگئيج اٿارٽي، حيدرآباد، 2007ع - ص: 97
5. سولنگي، غلام مصطفيٰ، ”سنڌيءَ ۾ ٻاراڻي شاعريءَ جي اينٿالاجي“، سنڌي لئنگئيج اٿارٽي، حيدرآباد، 2007ع، ص: 98
6. سنڌي پهريون ڪتاب، ناشر: سنڌ ٽيڪسٽ بُڪ بورڊ- سال: 2014ع، ص: 43
7. سنڌي پهريون ڪتاب، ناشر: سنڌ ٽيڪسٽ بُڪ بورڊ- سال: 2014ع، ص: 45
8. سنڌي پهريون ڪتاب، ناشر: سنڌ ٽيڪسٽ بُڪ بورڊ- سال: 2014ع، صفحو: 49
9. سنڌي ٽيون ڪتاب، ناشر: سنڌ ٽيڪسٽ بُڪ بورڊ- سال: 2014ع، ص: 9
10. سنڌي ٽيون ڪتاب، ناشر: سنڌ ٽيڪسٽ بُڪ بورڊ- سال: 2014ع، ص: 67
11. آسان سنڌي ڪتاب، ستين ڪلاس لاءِ، ناشر: سنڌ ٽيڪسٽ بُڪ بورڊ- سال: 2014ع، ص: 64
12. سنڌي اٺون ڪتاب، ناشر: سنڌ ٽيڪسٽ بُڪ بورڊ- سال: 2014ع، ص: 95 ۽ 96
13. آسان سنڌي ڪتاب، اٺين ڪلاس لاءِ، ناشر: سنڌ ٽيڪسٽ بُڪ بورڊ- سال: 2014ع، ص: 9
14. سنڌي لازمي، نائين ۽ ڏهين ڪلاس لاءِ، ناشر: سنڌ ٽيڪسٽ بُڪ بورڊ- سال: 2022ع، ص: 184 ۽ 185